

Koliko dobrega lahko naredi tak strokovnjak, sem videla sama, ko sem spremljala dr. Makarovičevu na njenih romanjih po koroškem konec januarja l. 1976. Z besedo in barvnimi diapozitivi je predavala o kmečki kulturi na Slovenskem. S kakšnim navdušenjem so spremljali njeno besedo, včasih tudi sodelovali. Niso bili redki medklici: „O, to pa pri nas še tudi imamo!“ Dvorane so bile vedno polne, v Kotljah, v Šentanelu, na Strojni (obe vasi, Šentanel in Strojna sta hribovski, Strojna leži nad 1000 m nadmorske višine), v Črno so prišli kmetje iz Javorja dve uri peš, po novo zapadlem snegu, ki ga ni bilo malo. Po predavanjih pa so z ognjem v očeh k njej prihajale kmečke žene, ji stiskale roko in jo vabile: „Pridite k nam! Pri nas boste še marsikaj našli.“ Pa zopet druga: „Zgradili smo novo hišo, v prejšnji je naš rod prebival dvesto let in se jo nam zdi škoda podreti! Lahko bi jo ohranili!“

Mnogo takih problemov je okrog nas, vaška središča spreminjajo podoba, Prežihove Kotlje so zagradili z modernimi hišami, nikdar več ne bodo prijetna vasica, kjer so gospodarili Bunki in Munki, človek brez čuta za estetiko je tod posegel s svojo roko. Prepozno je objokovati zgubljenost, potrditi se moramo tam, kjer lepoto davnih dni še lahko ohranimo, zato pa rabimo pomoč ljudi, ki so za to poklicani.

Silva Breznik

ŠEMBIJA – HUDIČ NA GOREČEM VOZU

Zgovornost ljudskega izročila za ugotavljanje poselitvene zgodovine naših krajev je bila v naši etnološki, zgodovinski, jezikoslovni in arheološki literaturi že nekajkrat ugotovljena in nakazana na najbolj očitnih primerih (Ajdi, Lahi, Gradišče, Gradec, Cesta...). Jasno je tudi, da je arheologu pri terenskem topografskem delu ob vseh sodobnih pomagilih in izšolanem očesu odločilen in najzanesljivejši vodnik še vedno domačinovo poznavanje terena in izročila ter spominov, ki se vežejo nanj. Raziskovalcu torej niso na razpolago le materialni ostanki davno minulih dob, ampak tudi „spomin“ nanje, često popačen in vklejen v formule in klišeje izročila, najčešče le vodilo k materialnim sledovom (zlato tele, Atilov grob, judovsko pokopališče, imena in nazivi krajev), včasih pa vendarle po skrbni analizi razločljiv odsev preteklih stanj in dogodkov (Lahi, Maverce, jezera?, deloma imena krajev...). Arheologi pričakujemo še veliko podatkov in napotkov iz zbranega etnološkega gradiva.

Ta sestavek želi opozoriti na motiv, ki se je pri študiju rimskih komunikacij na Primorskem izkazal kot dragoceno pokazalo starih cestnih sledov. Gre za Šembiljo, v etnološki literaturi sicer poznano kot (Sibila) – Šembilja (n.pr. Šembiljine bukke, Šembiljina prerokovanja; z enakim pomenom tudi Pleteršnik, Cigale, Glonar).

Povezava Šembilja–Sibila je nekaterim našim pripovedovalcem znana: strašen dan bo dan plačila, priča David in Sibila, (Rodik), vendar je očitnejša, čeprav ne nujno odločilna, povezava s sv. Elijo: gre kot Šembilja (ali kot Elija); te nosi Šembilja (Rodik). Značilnosti naše Šembilje so: ženski spol; povezava s hudičem – sam hudič (Rodik), „ko en hudič“ (Slope), hudič združen s človekom (Rodik), hudič vozi Šembiljo (Podgrad pri Vremah), Šembilja vozi hudiča (Rodik); največkrat z vozom – železnim (Slope), gorečim (Merče), gorečim brez konj (Lokev), kraljica Šembilja v vozu (Vreme); le enkrat – hudič jahal na konju (Rodik); Šembilja z velikim truščem in grmenjem vozi, za njo se v skalah poznajo kolesnice; poleg kolesnic vedo pokazati še mesta, kjer je Šembilja počivala (Merče, Rodi, Škoflje): tam se poznajo odtiski kopit (njenih? !), vidi se, kje je sedela, kam je naslonila roke (Rodik), kje je zraven hudič sedel (Škoflje), kje je pila (Merče); biva v jami (Vilena pri Lokvi); zanimiva je pripoved v Vremah, ki daje Šembilji vlogo „dobrega demona“, kulturnega heroja: na „rimski kovačiji“ v Tomincevi loki so se kovači mučili z varjenjem obročev za kolesa; po „rimski cesti“ je hodila Šembilja, videla jih je in si rekla, glej kako se mučijo, pa se samo pesek da vmes; so slišali in od takrat znajo; enkrat se Šembilja omenja v akciji skupaj z neko Fläito, ki naj bi bila kuharica pri župniku v Rodiku, v svoji hišici v Podgradu pri Vremah pa naj bi prodajala žganje (Podgrad).

V nekaj primerih smo že lahko ugotovili, da so sledovi, na katere se nanaša izročilo, resnično cestni in to na starih komunikacijskih smereh, in da na teh predstavljajo najstarejšo ugotovljivo cestno sled. To velja n.pr. za cesto (Divača – Pivka)

pod Vremščico, kjer domnevajo prazgodovinsko in zgodnjearhsko povezavo Trsta in štokjanskega kotla preko cerkniško-loškega bazena s starimi centri Dolenjske (Stična, „rimska cesta“ ob stari avstrijski in novi italijanski), oz. na isti generalni smeri s traso Lokve–Naklo preko Reke – (Pivka) – s sledovi pri Lokvi in na Sušici. Zaenkrat nismo opazili, da bi se izročilo vezalo na katero od magistralnih rimskih cestnih smeri na tem področju (Oglej–Kozina–Reka ali Trst–Lokev–Senožeče–Razdrto), čeprav pri zadnji obstajajo znatni sledovi cestne trase, ki jo domačini poznajo kot rimsko.

Naši podatki so še preskromni, da bi lahko podali zanesljive splošne sklepe, lahko pa nakažemo nekaj mogočih povezav. Motiv demonske figure – hudiča z vozom in morebiti zaradi imena. Dejstvo, da je njena osnovna značilnost (ob mnogih generičnih, ki smo jih nakazali zgoraj) povezava s cestami in da se pojavlja (edinole?) na področju Krasa, torej na historično skozi vsa obdobja od prazgodovine do danes ključnem prehodu iz Podonavja in Balkana v Italijo, nam dovoljuje delovno hipotezo, da leži v osnovi te Šembilje neka predkrščanskemu stratu pripadajoča figura kulturnega heroja – demona, vezanega na ceste. To bi bil obenem prispevek k temi, kako izbira tem ljudskega izročila na posameznih področjih odraža historične (in druge) funkcije tega prostora (prim. Palavestra, Narodna verovanja o starom stanovništvu – z raznoličnostjo izročil o premikih prebivalcev v Bosni).

Arheolog seveda želi vedeti, ali ta motiv omogoča ugotoviti odsev kakšnega realnega arheološko-historičnega stanja. Rekli smo že, da se Šembilja veže na realne sledove cest: katere in kakšne? Če ugotavljamo, da ljudje tod prav dobro poznajo namen in usmerjenost mnogih opuščanih tras (kranjske, furmanske, jesiharske... rimske??) in da teh ne vežejo na Šembiljo, ali potem tiste označene s Šembiljo lahko uvrščamo po nastanku ali času uporabe v eno skupino (kjer je n.pr. spomin na funkcijo izginil zaradi neke historične zavese?) ali pa je po sredi drugačna logika: se Šembilja lahko „prilepi“ na kakršnokoli (opuščeno) traso? Zaenkrat laho rečemo le, da nam Šembilja razkriva najstarejše cestne sledove na Krasu, to pa bi ob podatkih o prometu s težkimi vozovi med Trstom in Vrhniko v predrimskem času (Strabon) in ob novejših študijah o tako imenovanih tirnih cestah ter ob odkritjih v okolici Timava (Schmid–Faraone, Alpi Giulie 1971) pomenilo, da nam lahko razkriva tudi prazgodovinske ceste.

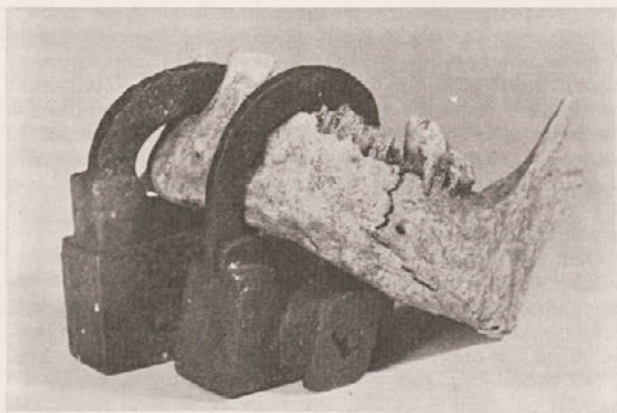
Imamo še mnogo premalo podatkov; zbrati moramo čim več pričevanj o Šembilji, predvsem pa moramo na terenu preveriti vse njene sledove. Tu je pred nami veliko delo in hvaležni bomo za vsak podatek, napotek in mnenje.

Božidar Slapšak – Svetlana Kojić

KAZEN ALI MAGIJA?

L. 1904 so na Slovaškem našli človeško čeljust z dvema ključavnicama, kot jo prikazuje slika. Najdba je vzbudila začudenje in sprožila ugibanja, saj si nihče ni znal razložiti, kaj naj nenavadna ostalina pomeni. Uganka je ostala do danes nerešena, čeprav slovaški kolegi vedno znova poskušajo najti kakšno rešitev.

Kako sta prišli ključavnici na čeljust in kdaj? Je bil mar človek kaznovan, ker je izdal skrivnost? Ali je povzročil zlo z govorjenjem, pa so mu hoteli „zapreti usta“? Toda potem bi morali ključavnici zakleniti vsaj še zgornjo ustnico in ne viseti samo na spodnji čeljusti. Če naj bi ključavnica pripela jezik in s tem onemogočila govorjenje, bi se zdaj ne mogla tako tesno prilegati čeljusti. Človek, ki bi ga doletela kazen, da bi živemu nataknil ključavnico, bi po mnenju zdravnikov umrl po kratkem,

toda strašnem trpljenju zaradi zastrupitve. Ali je mogoče pričakovati tako krut način kaznovanja v našem času, ne da bi bilo v ozadju kaj magičnega? Čeljust namreč ni arheološka najdba v navadnem pomenu besede.

Kaj pa, če je bila ključavnica nataktnjena mrliču? Toda zakaj? Kdo in kakšen človek nj bi bil, da bi mu ne dali v miru počivati? Ali je dobil ključavnico takoj po smrti? Ali so morda odprli grob, ko je truplo že razpadlo in s ključavnico zaklenili golo čeljust? Ali naj dejanje tudi v tem primeru pomeni kazen? Kaj pa, če naj bi bil to varnostni ukrep, s katerim bi preprečili vračanje mrtvega na zemljo in se zavarovali pred zlom, ki bi ga hotel povzročiti? Gre morda za obrambo pred volkodlaki?

Kup vprašanj, ki čakajo na odgovor že desetletja, kup ugank, ki jih ne bo mogoče zlahka rešiti. Gotovo ni brez pomena, da so našli čeljust pod grobljo kamenja, kjer ni bilo drugih kosti in sploh ne grobov. V pripovednem izročilu na Slovaškem ni ničesar, kar bi moglo pomagati k razlagi. Doslej se tudi drugod ni posrečilo odkriti kaj podobnega. Zato slovaški kolegi sprašujejo, ali morda kdo pri nas ve za kakšno izročilo o zaklepanju ust ali za karkoli drugega s tem v zvezi. Še tako majhen drobec včasih zadostuje, da se najde rešitev. Prosimo bralce, da sporočijo uredništvu, če se česa spomnijo.

Zmaga Kumer

fantiči zložili grmado. Ko se zmračí, se zbero ob grobu in grmadi. Vsi imajo s seboj robove in zvonce, dva nosita košare. Eden je ovit s slamo, ta je Šentjuri. Tudi on ima v roki rog. Ko se spodaj v vasi oglasi večerni zvon, leže Šentjuri v grob. Tovariši ga pokrijejo s pripravljenim smrečjem. Kres zagori, fantiči pa pokleknejo in zmolijo očenaš in zdravamarijo. Kres dogori, molitev izzvani. Vsi planejo po brebu navzdol v vas. Ob vznožju počakajo. Šentjuri zdaj odrine smrečje in „vstane iz groba“, zatuli v svoj rog. Tovariši spodaj mu odgovorijo s tuljenjem in zvončkanjem. Šentjuri steče za njimi. Ko jih doide, odidejo skupaj koledovat, od hiše do hiše gredo in v en glas govore ali pa Šentjuri sam pove staro kolednico:

Sveti Šentjuri
potrka na druji,
ma eno hlačenico zeleno,
jeno rudečo . . .

(Gl. Praznično leto I, 275 sl.)

Kje najdete lepšo obnovitev in ponazorilo Dionizovega rojstva, če sploh smem porabiti to antično primero? Dioniz je bajka, ki nas od nje ločijo tisočletja, obred je „uzém“ pravadne indoevropske skupnosti, pozabljeno izročilo. A glej — rožanski Šentjuri je živa resničnost, ohranjena v dvajseto stoletje!

Se vam ne zdi, da šega naravnost kriči po filmanju? Kdo bi si mogel „izmisliti“ lepšo „zgodbo“? Upam si trditi, da v evropski folklori nima primere.

Danes seveda v Ledenicah ni več vse tako, kakor je sporočeno. Šentjuri ni več v slamo zaviti. Šentjurija ne pokrijejo več s smrečjem. Naredili so mu — letos menda prvič? — nekakšen šotor iz smrečja nad grobom, da zleze podenj in pride spet iz njega. To bo bolje opustiti, se vrniti k izročnim oblikam.

Videli smo seveda še nekaj drugega. Prvi del obreda se opušča in skupine fantičkov — videli in srečali smo jih več — hodijo samo pred hiše, tulijo in zvončkajo, govore popačeno ali porušeno kolednico in pobirajo darove. To je seveda znamenje, da je šega zlezla na zadnjo stopnjo pred propadom.

Toda še je skupina, ki „Šentjurija jaga“ po starem. Za to hvalevredno skrbita nadučitelj Karel Samonig iz Ledenic in župnik Peter Sticker s Pečnic. Kljub temu se moramo podvizati, če hočemo šego dokumentarno ohraniti na filmskem traku. Mladina zdaj še vztraja, dolgo je pa ne bo več mogoče držati. Želel bi, da se motim.

Niko Kuret

„Sveti Šentjuri potrka na duri . . .“

(Obisk v Ledenicah v Rožu 23. aprila 1974)

Jurjevali smo nekoč po vseh slovenskih pokrajinah. Toda v času med obema vojskama so živeli samo še v Beli krajini ostanki starega jurjevanja — obhod fantičev z „Zelenim Jrijem“ in močno porušena kolednica. Pozneje je tudi to prenehalo. Prvotna bogatejša oblika obhoda belokranjskega Zelenega Jurija, kot jo je poznal in opisal I. 1839 Joh. Kapelle, je odmrta že zdavnaj pred prvo vojsko. France Marolt jo je med vojskama umetno „oživil“ in v tej oživilni obliki je danes vsakoletna črnomaljska turistična privlačnost. Toda to je folklorizem. V matični Sloveniji je jurjevanje dejansko zamrlo.

Ne tako na Koroškem. V ROŽU ŠE DANDANES „ŠENTJURIJA JÁGAJO“ (preganjajo, v narečju: „jáhajo“). Letos smo se odpravili v Ledenice v Rožu in si šego ogledali.

Tudi v Rožu čas ni šel brez škode mimo Šentjurija. Sprijazniti se moramo z dejstvom, da je besedilo danes slovensko in nemško. Če je hiša še slovenska, pove Šentjurij svojo kolednico po slovensko, če je bolj nemška, jo mora povedati po nemško (če hočejo fantiči kaj dobiti).

Potek rožanske šege je izredno doživetje za vsakogar, ki za „starosvetno“ okolje ni že slep in gluhi. Malo je šeg, ki bi imele lepšo in popolnejšo notranjo zgradbo, kakor je rožansko jurjevanje. Ne samo to. Ko prišostvuješ šegi, te obide srh arhaičnosti, slutnja neke odmaknjene obrednosti, ki si o njej kdaj bral, a jo tu nenadoma z lastnimi očmi gledaš pred seboj.

Na vzpetini nad vasjo je izkopen grob. Leto in dan je izkopen, leto za letom rabi temu in samo temu obredu. Ob grobu so

Ustanovljeno je Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Jugoslavije, sekcija za Slovenijo

Jugoslovansko društvo za zgodovino medicine, farmacije in veterine je bilo ustanovljeno leta 1955. Kasneje si je zadalo širše področje delovanja, proučevanja celotne zdravstvene kulture in se je preimenovalo v Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Jugoslavije, v republikah in avtonomnih pokrajinah pa so se organizirale sekcije in medikohistorik doc. dr. Ivan Pintar jo je organiziral tudi v Sloveniji. Po njegovi smrti je prevzel vodstvo sekcije dr. Drago Mušič. Sekcija je organizirala zvezni znanstveni sestanek I. 1966 na Bledu in I. 1967 v Rogaški Slatini. Po zadnjem sestanku je prenehala delovati. Vzrok so bili subjektivni in objektivni razlogi, v prvi vrsti pa pomanjkanje finančnih sredstev. V naši republici se je vedno bolj širilo zanimanje za zgodovino zdravstvene kulture: ustanovljene so bile medikohistorična sekcija Slovenskega zdravniškega društva, sekcija za zgodovino veterinarstva pri Zvezi društev veterinarjev in vet. teh. Slovenije, v zadnjem času je bila ustanovljena sekcija za zgodovino farmacije pri Slovenskem farmacevtskem društvu. Zato je bilo že nekaj časa med strokovnjaki, posebno med člani tega društva, ki so bili včlanjeni bodisi pri matičnem društvu ali hrvaški sekciji, čutiti željo, da bi obnovili slovensko sekcijo. V Sloveniji je bilo 9 takih članov, precej pa jih je že umrlo. Ti so dali pobudo za informativni sestanek 17. novembra 1975, na katerem so razpravljali o ustanovitvi pravzaprav obnovitvi sekcije. Sprejet je bil sklep, da bi čimprej sklicali občni zbor, na katerega bi povabili poleg strokovnjakov omenjenih treh strok še tiste, ki delujejo obrobno na področju zdravstvene kulture, predvsem etnologe, biologe, botanike, agronome, sociologe, kulturne zgodovinarje, zgodovinarje, pravnike idr. Občnega zbora 13. decembra 1975 se je udeležilo 25 strokovnjakov. Sklepali so o ustanovitvi društva in o nadaljnjem delu. Po tem načrtu bi imeli